

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM-ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI 13. SZÁM.

A MAKÓI TANYARENDSZER

IRTA :

ERDEI FERENC

55

SZEGED, 1933.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

XB 230925

X 243692

X 243692

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001178024

1.

A tanya a tudományok mezejének meglehetősen szélső régiójában fekszik és ha nem is terra incognita, határozottan uratlan terület. Eddig a gazdaságtechnika (Kaán, Gesztelyi Nagy¹ és a gazdaság-földrajz és településrajz (Györffy, Szabó)² munkásai végeztek több-kevesebb úttörő munkát e téren. Különös azonban, hogy a szociológia és a gazdaságtan, illetve segédtudományaik, a társadalom- és gazdaságrajz, nem mutatnak érdeklődést e terület iránt, holott, ha vizsgálható is a tanya termelési-technikai és földrajzi szempontból, ez csak, mint gazdasági jelenséggel történhetik, tehát a gazdaságelmélet fogalom-meghatározásain keresztül. Így a szociológia is elsősorban, mint gazdasági jelenséget tárgyalhatja, bár részben, mint tisztán társadalmi jelenség is számbajöhet. A tanya tehát elsősorban gazdasági jelenség, éppen ezért a gazdaságelmélet szempontjából vizsgálendő először és csak mint a gazdaságtan által fogalmazott jelenséggel foglalkozhatnak vele más tudományágak.

Azonban nemcsak az egyes tudományszakok között áll fenn zavar a tanyára nézve, hanem az egyes szakokon belül is a különböző szemléletek között. A tényismerés s az értékelés szempontjainak összekeverése szinte kivétel nélkül való. Ez természetes is, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar tanyakutatás a legközvetlenebb kapcsolatban áll a szociálpolitikával (Czettler, Kaán, Nagy). Minden politika pedig bizonyos értékelésen alapul és ez az állásfoglalás rányomja bélyegét a vizsgálódásra. Pedig — akár lehetséges volna, értékeléstől teljesen mentes megismerés, akár nem — a lehető szétválasztás mindig a megismerés és az értékelés tisztulását is jelenti. A tanya vizsgálata tehát módszeresen csakis gazdaságelméleti alapon történhetik szétválasztva az értékelés és tényismerés szempontjait.

¹ Kaán: Az Alföld problémája. Pécs, 1929. G. Nagy felfogása összegezve: Magyar Tanya, II. kiad. Baja, 1929. Czettler: Tanyái település... Bp., 1913. Foerster: Javaslato... Cserháti: Az alföldi gazdálkodás.

² Szabó István: A debreceni tanyarendszer kialakulása. Föld és Ember IX. 5. (1929.)

Györffy: Hajduböszörmény települése Föld és Ember. VI. 4. (1926.) Alföldi kertes városok, Étnográfia, 1926. 5. és Alföldi tanyák, A tanya-település.

Ha szokás lenne a közgazdaságtanban azt a részt, amely a gazdaság fogalmával és azokkal a fogalmakkal foglalkozik, melyek a gazdaságon alapszanak vagy egyáltalán közük van hozzá (termelés, fogyasztás, üzem, javak stb.) gazdaság-logikának nevezni — mint ahogy a jogtudomány megfelelő részét joglogikának nevezik, — akkor ezt a részt a tanyára alkalmazott gazdaságlogikának nevezném, mivel arról van itt szó, hogy a tanya fogalmi konstrukciója hogyan illeszthető bele a gazdaság fogalmai közé. Így azonban kerülendő minden „forradalmi” újítást, egyszerűen általános résznek nevezem, közelebbi meghatározásnak azonban álljon mégis a fent megköcskáztatott gazdaságlogika kifejezés.

Egészen általános felfogás a magyar tanya-irodalomban, hogy a tanya, illetve tanyarendszer településforma; már eltérés van abban, hogy önálló településforma-e vagy kiegészítője-e a területén is uralkodó jelleggel bíró községi településnek. Ez a felfogás annak a következménye, hogy a településtant csak egészében érdekli az emberek tartózkodási vagy települési helye: milyen egységekben élnek emberek és ezek fekvését mik határozzák meg? Ez a szemlélet egy települési egységen belül nem mond semmit. Számára egy egység adott. Egy tanyásközség vagy város ennek a szemléletnek ugyanaz, mint egy nem tanyás; egy község belső elrendezéséről csak annyit mondhat, hogy sűrűn vagy kevésbé sűrűn helyezkednek el benne az emberek.

Világos, hogy ilyen alapon a tanyarendszer nem látható másnak, mint szétszórt falunak vagy városnak. Egyesek szerint olyan ritka falu, mely önálló településforma³ és pedig vagy közigazgatásilag is önálló pl. Orgovány, vagy most önállósodik: tanyaközpontok. Mások szerint tömör települési egységekhez kiegészítőkép járuló.⁴ Ezzel azonban messze elkerültük a tények helyes felismerését. Az általános településtani szemlélet egy egységen belül nem alkalmazható. Ha itt is tisztán akarunk látni, gazdaságtani fogalmakat kell bekapcsolnunk. Ezzel azonban már el is hagytuk a településtani területét és a gazdaságtan mezejére léptünk.

Egy települési egységen belül — és egy község tanyáival együtt ilyen egység — az emberek elhelyezkedését a gazdasági tevékenység alapvető komplementér funkciómegoszlása: a termelés és fogyasztás viszonyában világíthatjuk és érthetjük meg. A régi közgazdaságtan a termelés anyagi keretét, tehát

³ Nagy i. m. Kúntanya, Kaán, i. m.

⁴ Szabó, i. m.

helyét is, gazdaságnak, a fogyasztás anyagi keretét háztartásnak nevezte. Ez a terminologia (ma is általános a köznyelvben) azon alapszik, hogy gazdasági tevékenységnek, gazdálkodásnak a javak előállítására és megszerzésére irányuló tevékenységet, tehát a termelést tekintették. Ma azonban egész mást tartván gazdálkodásnak, t. i. a termelés és a fogyasztás közé beékelődő latolgatást (a termelés és fogyasztás maguk egyaránt technikai tevékenységek), elesik ez a terminologia. A „háztartás“ kifejezés ugyan még megállhat, azonban a „gazdaság“ nem, mert a termelést azonosítja a gazdasági tevékenységgel; helyébe leghelyesebben a termelési üzem léptethető és a másik oldalon az egység kedvéért a háztartás fogyasztási üzemnek nevezhető.

A termelési üzem különböző megjelenési formái: műhely, üzlet, műterem, iroda és a földművelő „gazdasági“ udvara; a fogyasztási üzemé a lakóház. Ezeknek egymáshoz való viszonya adja egy települési egység jellegét, de ettől függetlenül is közgazdaságtani probléma a termelésnek és a fogyasztásnak viszonya; minket azonban itt a kérdés előbbi része érdekel. A termelési üzem és a fogyasztási üzem u. i. létezhet egymás mellett, illetve differenciálatlan egységben és létezhet külön, térben differenciálódva. Az előbbi falu, kisváros: túlnyomó termelési kisüzemek és hozzájuk tartozó kispolgári háztartások. Az utóbbi a város: túlnyomó nagyüzemek (gyártelepek és üzleti negyedek) és tőlük elkülönödve proletár és nagypolgári fogyasztási üzemek.

Ha most egy községre nézve felvesszük a külterületet és belterületet és ezt az előbbi megkülönböztetéssel kombináljuk, (termelési és fogyasztási üzem együtt és elkülönödve) akkor tisztán logikailag a következő formációkat kapjuk: 1. termelési és fogyasztási üzem differenciálatlanul együtt a belterületen, 2. épígy együtt a külterületen, 3. termelési üzem és háztartás elkülönödve: termelési üzem a külterületen, háztartás a belterületen, 4. differenciálódva, de háztartás a külterületen és termelési üzem a belterületen. A különböző tényleges települési egységek között sorra ráismerhetünk az egyes alakzatokra. 1. a falurendszer, 2. a farmrendszer, 3. a tanyarendszer, 4. a kertváros.

Ilyenformán elesik Kaánnak az az ellenvetése, hogy a tanyarendszer kifejezés helytelen, mert a tanyák világában nincs is rendszer, hanem ép a rendszertelenség jellemzi. Persze, hogy a tanyák közt egymásközt nincs is rendszer, de van a tanya és a városi, illetve falusi ház közt és ezt jelöli a tanyarendszer kifejezés. Ez az értelem főképp a falurendszerrel szembeállítva lesz kifejező. Természetesen egy városban vagy községben

mind e termelési rendszerek meglehetnek, de valamelyik rendszerint túlnyomó és ez ad jelleget a helységnek. Például a város vagy község körül elterülő földek művelése rendesen falurendszerű és ezért még a százezer lakójú alföldi város is falu, a távolabbi földek művelése ellenben tanyarendszerű, ezért város az alföldi nagy parasztvárosok belvárosa, mégha földművelők laknak is benne.

Ha a termelés oldalára helyezkedünk, mondhatjuk, hogy a termelés falurendszerű, farmrendszerű stb. Viszont ha a fogyasztás oldaláról nézzük a dolgot, akkor a letelepedést mondhatjuk falurendszerűnek stb.

A felsorolt formációk inkább vélekedések és kísérletek, egyet kivéve, amelynek tárgyalása e dolgozat célja; bár meggyőződésem, hogy a többi is épígy igazolható. A tétel tehát ez: a tanya, mint külterületi termelési üzem, hozzátartozik a város- vagy falubeli fogyasztási üzemhez. A falurendszerrel szemben, ahol a földművelő portája, háza, nemcsak fogyasztási üzem, háztartás, hanem termelési üzem is, a tanyarendszer differenciálódást jelent: a termelési és fogyasztási üzem szétválását a másik oldalról pedig integrálódást: a tanya és a falusi vagy városi ház együvértartozását. Ennek a tételnek a bizonyítása egyszerűen tények kimutatásából áll és ez a következő fejezetben fog megtörténni. Itt csak részletezem, és közelebbről megvilágítom még a kitűzött tételt.

Látszólagos ellentmondáskép nem úgy áll a helyzet, hogy a tanya csak termelési üzem és ott senki sem lakik, míg a városban csak a háztartás lenne. Igenis laknak a tanyán emberek, (azt azonban már itt is hozzátehetjük, hogy nagyon kevés az olyan, aki születésétől holtáig kinn lenne) csak, hogy ha azt vizsgáljuk, hogy miért és meddig, egész másképp látjuk a helyzetet. A tétel egy egyénre vonatkozólag csakugyan nem áll, minden egyes tanya nemcsak termelési üzem és pedig nemcsak olyan egyén termelési üzeme, akinek háztartása a városban vagy faluban van.

Ennek azonban nevezetes oka van: a mezőgazdasági termelés olyan természetű, hogy a termelő egyént teljesen, állandóan leköti. Tiszta növénytermelésnél ugyan (ha eltekintünk a kertészettől) még nem lehet erről szó: bizonyos munkák elvégzése után ott lehet hagyni a földet, azonban az állattenyésztésnél — és nélküle növénytermelés nem lehetséges, — egészen más a helyzet. Az állatokat nemcsak napról-napra, hanem óráról-órára etetni, gondozni kell. Ilyenformán az állattenyésztő teljesen hozzá van kötve termelési üzeméhez. Egy egyénre nézve el sem képzelhető olyan állapot, hogy a munkaidő meghatározott legyen, mint az ipari foglalkozásoknál.

A mezőgazdaság vonatkozásában tehát a termelési és fogyasztási üzem szétválása csak egyének bizonyos kooperációja útján lehetséges. Ez a kooperáció alapulhat szerződésen, vagy családi köteléken. Az előbbi a tanyás vagy más cseléd tartásában áll előttünk. Nagyobb birtokú gazdáknak a városbeli háza tisztán fogyasztási üzem: ők maguk gyermekeikkel itt élnek és csak ki-ki járnak a tanyára — mely így rájuknézve tiszta termelési üzem — a termelő munkát irányítani, esetleg aktíve részt venni az egyes munkálatokban. Természetesen a cselédek állandóan kinnt laknak a tanyán, de ez más szempontból jön számításba; a gazdára nézve teljes a differenciálódás. Fokozott mértékben így van ez a közép- és nagybirtokon. Ezt azonban csak nagyobb kisbirtokos, közép- és nagybirtokos teheti, normális paraszt birtokon lehetetlen. Itt találkozunk a családi kötelék által fenntartott kooperációval, az ezen alapuló termelési és fogyasztási üzem szétválásával. Ennek is két alakját kell megkülönböztetnünk: 1. a történetileg régebbi alakot a tanyarendszer kialakulásának kezdetén: a gazda, aki sohasem lakott tanyán, (mert még nem volt) tanyát építtetett és ide kiküldte fiait, esetleg cselédjeit; 2. mai alak: ma is fiú, a fiatal gazda lakik a tanyán, az öreg a városbeli házban; azonban ő is kint lakott fiatalkorában.

E sajátos viszonyoknak megfelelően természetesen nem is olyan határozott a termelési és fogyasztási üzem szétválása, mint ipari vagy más üzemeknél. Míg az ipari és hivatali alkalmazottnál naponként elválnak a termelési üzemből töltött idejük a többiektől, addig a földművelők életük egy részét (fiatalkorukat) töltik a termelési üzemből. Éppen ezért a termelési üzem nem is tisztán csak ez, hanem háztartás is, csak hogy a háztartási rész teljesen alárendelt.

Vannak azonban olyan tanyák, melyeknek semmi kapcsolatuk nincs a városi házzal, hanem ép úgy szerepelnek, mint a falusi házak. Itt is azonban tényként kell megállapítanunk azt a tendenciát, amely az ilyen tanyákat a város felé húzza. De mindenesetre vannak olyanok is, amelyek nem törekednek termelési üzemmé lenni, hanem egyaránt termelési és fogyasztási üzemek. Ezeket azonban semmiesetre sem lehet a többi tanyákkal egy kalap alá venni, hanem farmoknak kell tekinteni őket, a fentebb vett értelemben és a telepedés, illetve a termelés ilyen módját farmrendszernek kell neveznünk. Ez nem önkényes szétválasztás, mert a magyar tanyák két lényegesen eltérő csoportját nem lehet egységesen tanyának nevezni. Ha az egyik tanya, a másik nem az. Azt neveztem tanyának, amely dominál. Hogy van-e valóban két ilyen csoport, az ismét ténykérdés.

és konkrét tényeket tárgyaló fejezet felel meg reá. Összefoglalásként azt kell mondanunk, hogy a tanya túlnyomóan termelési üzem és a városbeli házzal együtt, amely fogyasztási üzem, differenciálódást és integrálódást jelent.

Az elkülönödés azonban csak kis részben egyéni: nagyobb birtokosoknál, akik eselédet, tanyást tartanak.

Nagyobb részben családi: fiatalok a tanyán, öregek a városi házban.

Ezek tanyák. Azokat a tanyaszerű telepeket, amelyeknek semmi kapcsolatuk nincs a várossal, faluval, farmoknak kell nevezniünk és a farm, illetve a farmrendszer egész más elbírálás alá esik, minden tekintetben, mint a tanya, vagy tanya-rendszer.

Az előadottaknak induktív alapja a makói tanyaviszonyok teljes ismerete, de a magyar tanya tényeinek nagyrészt való ismeretében állításaimat kiterjesztve, általában a magyar tanyára vonatkoztatom.

3.

Voltaképpen a tanyára vonatkozó kutatásnak a tanya konkrét tényeinek előadásával kellene kezdődnie és ezután induktíve állapítani meg a tanya fogalmát. Azonban az a sorrend, amit követek, itt kevésbé veszedelmes, mint önállóbb fogalmaknál, ahol egy prekoncepiált fogalom torzítja az egész tényleírást. Itt egy tiszta közgazdaságtani fogalomról van szó, amelyre csak rá kell ismerni a tanya tényeiben. Természetesen ehhez előbb ismerni kell a tényeket, de a fogalom maga előbb taglalható.

E részben vizsgáljuk tehát egy konkrét eset tényeit: a tanyát Makó esetében.

Egyes írók nagy gondot fordítanak arra, hogy az állattenyésztő szállásokat olvassák a földművelő tanyától. Erre azonban semmi szükség nincsen, mivel egyéni színektől eltekintve, teljesen egy és ugyanazon jelenség a kettő: termelési üzem. Alapjában véve nincs is szántóföldi tanya, mert a tanya mindenütt az állattenyésztés kedvéért jött létre; ha csak növénytermelésből állana a mezőgazdasági termelés, akkor csak egyszerűbb menedékhelyek, kunyhók létesültek volna. Éppen ezért a pásztortanyákat is itt tárgyalom, és pedig mivel korábbiak, mint a szántóföldiek, először.

Tanyák keletkezése. A mai tanyák keletkezését már a pásztorszállásokban, pásztortanyákban fel kell ismerniünk. Semmi egyebek ezek, mint a háztartástól elkülönödött állattenyésztő üzemek. És pedig több különböző háztartásnak, gazdának egyesített állattenyésztő üzemét: ménesét, gulyáját, nyáját jelentik.

Itt a gazdák szempontjából teljes a differenciálódás. A gazda tartásra, szaporításra kiadja jószágát a nyájba, gulyába, hogy a felnőtt jószágot, szaporulatot, mint terméket kapja vissza. Közben maga otthon lakik a városban és semmi gondja a jószágára.

Itt a pásztor szempontjából a következő a helyzet: a pásztorok házas vagy házatlan, de mindenesetre a városban háztartással bíró zsellérek voltak, családjuk akkor is otthon maradt, mikor maguk kinn voltak a jószággal a pusztán. Az élelem állandóbb részeit magukkal vitték, vagy vitte ki nekik a feleség vagy gyermek. A nyári kinnlakozás, mint hosszú foglalkozásbeli elfoglaltság szerepelt a pásztorra nézve. Ennek az állapotnak megfelelően, meg annak is, hogy egy helyen nem soká tanyáztak, a szárnyékul szolgáló építmények ideiglenesen tákolts kunyhók voltak, vagy mint a eszerény, szétszedhetők és hordozhatók, amelyeket télire hazavittek a városba.

Legrégibb időben a város alatti belső legelőkre hajtották és ott teleltették a jószágot együtt. Ebben az esetben a pásztor közelebb került háztartásához, családjához és sűrűbben hazajárhatott. Egy gulyához stb. voltak ketten, hárman vagy többen is és egy közülük otthon hált. Később télire nem maradt a gulya, stb. együtt, hanem az egyes gazdák kivéven jószágait, maguk teleltették. Ekkor a pásztorra csak az apaállatok gondozása maradt, ami megengedte neki, hogy állandóan otthon tartózkodjék és onnan járjon naponként a jószágkörüli teendők ellátására.

A tanya ősét ime a túlnyomó állattenyésztés idejében megtaláltuk. Igazi kialakulása azonban a növénytermelés terjedésével és a föld intenzívebb megművelésével esik egybe.

Mióta csak létezik Makó, bizonyos azóta mindig volt földművelés a határában. A középkorban olyan jobbágyi falurendszerű volt e művelés, mint akkor általában. Makó mai határát tíz-tizenöt kis falu foglalta el. Ezek között Makó nagyobb iparosodásával emelkedett ki és az oppidum regium jogállását nyerte. A török dúlások elpusztították a környező falvakat és népük Makón keresett menedéket és bár őt magát is többször feldúlták, mindig újra felépítették. A török és kuruc-labanc háborúkból megfogyatkozva és megrongálva került ki, magában foglalva az elpusztított falvak maradék népességét. A „haza érdekében tett szolgálatjuk” jutalmazására Makó továbbra is királyi város, de csak 1719-ig. Ekkor a csanádi püspök földesurasága alá került.⁵

⁵ Szirbik Miklós: Makó várossának... leírása 1835—36. Kiadva: Csanádmegyei Könyvtár, VI. szám, 1926. Borovszky: Csanádmegye története 1897. Reizner: Makó város története. I.

Különböző úrbéri szabályozások és földosztások után 1780-ban történt olyan rendezés, mely a mai állapotok gyökerének tekinthető. Ekkor 656 urbáris telket osztottak ki a várostól számítva a tiztől huszonöt kilométerig terjedő körzetben és e szállásföldeket később Tanyaföldeknek nevezték. Hogy miért éppen itt vették művelés alá a földeket, annak — amellet, hogy általában így szokták (a városhoz legközelebb eső részt legeltetni, a távolabbat szántani) — az is oka, hogy e részen terültek el a török dúlás előtt a falvak és e földeken folyt a török idők alatt is több-kevesebb termelés. Tehát szállásföldek voltak ezek 1780 előtt is, ekkor csak szabályozás történt. Lényeg az, hogy *a szántóföldek a várostól 10—25 kilométerre terültek el*. Művelésük tehát a várostól, tekintetbe véve az utak teljes gondozatlanságát is, nagyon bajos volt.

Éppen ezért, mint a pásztorok a jószág mellett, úgy a szántóvető gazdák a földjükre valamilyen szárnyékot építettek, ahová éjjelre vagy rossz időben behúzódnak és kutat ásattak. Egyelőre csak arra szolgált e menedék, hogy hosszabb munka idejében ne kelljen éjszakára haza menni, jószág, miegyéb maradt otthon, vagy kiinn volt a legelőn. Ez a megoldás jó volt mindaddig, míg túlnyomó volt a jószágtenyésztés és a termények hazatakarítása nem ütközött nagyobb nehézségekbe, mert kevés termett (ugarhagyás). Mikor azonban a föld szűkült és intenzívebb növénytermelésre volt szükség, mind bajosabb lett a városról való termelés.

Ennek az lett a következménye, hogy a kúthoz, kunyhó-szerű szálláshoz istállót építettek és kivitték a jószágot a szántóföldre. S mivel ezek mellé ember is kellett állandóan, az ideiglenes szálláshelyet állandósították, falból építették. Létrejött a tanya.

Hogy mennyire csak termelési üzemül szolgált az egész, azt példásan mutatja az, hogy nagy istállókat és emellé emberi lakásul kicsiny szobát, konyhát, kamrát építettek. Mondják, úgy jelölték ki a tanya szélességét, hogy lefektették a földre a gulyást és fejéhez-lábához egy karót vertek. A tanya egész elrendezése és berendezése mind azt mutatta, hogy az egész csak a termelés kedvéért jött létre.

Mindezek mellett pedig: aki tanyát épített, háza a városban megmaradt, lakása csakúgy itt a háznál volt, mint azelőtt. És még egyet nem szabad elfelednünk: tanyát először olyan nagyobb gazdák építettek, akiknek módjuk volt hozzá, hogy tanyásbérest fogadjanak; vagy olyan kisebb gazdák, akiknek voltak olyan gyermekeik, kiket kiküldhettek a tanyára, esetleg egy béressel együtt.

Nyilvánvaló, hogy itt a termelési és fogyasztási üzem differenciálódásról van szó a gazdára nézve. A tanyán volt a termelési üzem: gulyás, béres vagy tanyás és ezek mellett, vagy kisebb helyen helyettük, a gazda fia vagy fiai állandóan kint laktak. Télen csak a jószágra volt gondjuk, nyáron azonban, mikor a gazda is kiment (nem állandó lakásra), a szántóföldi munkákat is végezték. A háztartás a városi házban maradt. A gazdasszony állandóan itt tartózkodott és a gazda, esetleg fia is csak dologidőben mentek ki a tanyára, amikor vagy egy lány, vagy szolgáló ment velük, ha nem volt tanyásné, aki főzőn odakint.

A ház és tanya, tehát termelési üzem és háztartás között az összeköttetés, amellelt, hogy a gazda ki-kijárt, a nyergeslegény által történt. Így nevezték azt a legényt, aki egy lovon üzenetet, élelmet vitt, vagy hozott. Ha volt arra való fiú, az látta el e tisztet, ha nem, fogadtak egyet. A kint valók élelmezése szintén jellemző módon történt. Ha nem feleséges tanyás, hanem béres és a gazda fiai voltak künn, akkor félig kész, vagy kész élelmiszert küldtek ki (szalonnát, tarhonyát stb.) és ezekből készítette el valamelyikük az ételt. Ha feleséges tanyás volt odakint, akkor vittek ki lisztet, tojást, disznót, kiment a gazdasszony és csináltak tésztát, tarhonyát és levágták a disznót.

Mindezek mellett és mindezek ellenére az elkülönödés a gazdára nézve sem volt teljes. Egy, mondhatnánk, kiegészítő termelési üzem otthon is volt a háznál. Az jellemezte ezt a részét a termelési üzemnek, hogy vagy közvetlenül a háztartást, vagy a ház és a tanya közötti összeköttetést szolgálta. Épen ezért, mert ilyen célokat szolgált, vehetnénk a háztartás kiegészítő részének is és ez nem okoz zavart az elméleti distinkció szempontjából. E kiegészítő termelési üzem következőkből állott: fejőstehén, tyúkok és más baromfi, hízódisznó és lovak.

Ha tisztázzuk a differenciálódást a gazdára nézve, ezzel még nincs elintézve a kérdés: a tanyarendszer ebbeli jelentősége. A gazdával szemben ott van fia és cselédje (úgy mondták ezt: családja és cselédje), akik kinn vannak állandóan a tanyán. A gyermekek kérdését majd részletesen kifejtjük, most lássuk előbb a cselédekét.

Ha a tanyás esetét vesszük vizsgálat alá, az egész kérdést megismerhetjük, mert vagy magában foglalja a tanyás családja az egész cselédséget vagy maga is béresből lett tanyássá. Nem ritkán a tanyás családjából került ki a béres, nyerges, kanász, szolgáló, maga pedig az öregbéres szerepét töltötte be. Egyébként a tanyás házatlan zsellér volt, akinek mindene kinn volt a tanyán. Mégis az a helyzet, hogy öregségére egy kis há-

zat szerzett a legtöbb és hazament lakni. Másik részük hamarabb gyűjtött egy kis vagyonkát és önálló életet kezdett, esetleg tanyásgazda lett belőle. Ismét másik részük annyira sem jutott, hogy egy házat vehetett volna. Az ilyen holtáig kint élt a tanyán; esős, libapásztor, vagy más ilyen lett belőle.

Hogy az első tanyát mikor építették, azt nem lehet pontosan megállapítani. Frások nem mondanak semmit, az emlékezet még nem nyúlik odáig. Az kétségtelen, hogy a 19. század első felében már olyan öreg tanyák voltak, hogy 80—100 évre lehetett tenni az életkorukat. Végeredményben az mindegy, hogy az első tanyát mikor építették: a keletkezés folyamata a legrégebbieknél is az volt, mint a későbbieknél, amelyet már figyelemmel kísérhetünk.

Az eddigiekben a tanyakeletkezés első fázisát rajzoltuk meg; egészen mindegy, hogy ez 1750-ben, vagy 1850-ben történt. A tanya keletkezésének oka termelési kényszerűség. Az okozat azonban ok is egyben, oka annak, hogy valakinek kint kell lakni. Hogy ki lakik kint, annak már családi, illetve vagyoni okai vannak: azok, akiket családi, illetve vagyoni felsőbbbségénél fogva kiküldhet a gazda. Mert az bizonyos, hogy aki építette a tanyát, az sohasem ment ki lakni benne.

Éppen az említett családi állapot: családi szervezet és vagyoni állapot: az örökösödés milyensége és változásai határozzák meg a tanyák további keletkezését, tehát a tanyarendszer kialakulását.

A tanyarendszer kifejlődése. A családi szervezet abban az időben, amelyre a tanyarendszer kialakulása esik, meglepő hasonlatosságot mutat a római familia szervezetével. A fiak nem szabadultak az apai hatalom alól nőülvükkel sem. A lányok ugyan kikerültek férjhezmenetükkel az apjuk családfőisége alól, de ipjuké alá kerültek. Teranészetesen a házas fél választása itt is ép oly szigorúan hozzá volt kötve a családfő beleegyezéséhez, mint a római familiában. A fiak feleségestől mindaddig a gazda családfőisége alatt maradtak, míg az öreg minden fiát ki nem házasította, illetve minden lányát férjhez nem adta és nyugalomba nem vonult. Ekkor gondviselőt választott a családok közül, legtöbbször a legkisebb fiút, vagy a legkisebb lányt, aki vele maradt a házban. A többit pedig szárnyukra eresztette, rájuk osztván a vagyont.

A vagyon elosztása, tehát az öröklés a következőképen történt. A gazda okvetlenül végrendeletet csinált, sőt mivel a fiúk már az öreg életében önjogúak lettek, apjuk még életében szétosztotta a vagyont. A végrendelet csak a tulajdonjogot ruházta át. Az öröklés legszembetűnőbb vo-

nása: a lányok nem vesznek részt benne. Pénzzel, vagy néhány száz négyzetöl szőlőfölddel elégítették ki őket, de legtöbbször csak egy borjút adtak. A föld a fiúk közt került felosztásra. Minden fiú tanyával kapta a kijáró földrészt. Ha pl csak egy tanya volt, de fiú három, akkor építettek egy-egy tanyát az illető földrészre, kivéven a gondviselőt, aki a házat kapta és tanya nélkül a földet: „kopasz földet“. Ilyen szétosztás mellett az emancipált fiúk konvenciót adtak az öreg ellátására. Történt azonban más fajta elosztás is. A vagyont egygyel több részre osztották, mint ahány fiú volt, és e részek közül a fiúkat is és az öreget is egy rész illette. Az öreget azért, hogy része azé legyen, aki gondviselője lesz. Ilyen esetben elmaradt a konvenció, sőt a ház is osztályra ment és az öreg gazda halála után vagy eladták és az árán osztozkodtak, vagy egy megváltotta a többi részét. Történt olyan eset is, bár ritkán, hogy a gazda a föld és tanya mellé házat is adott fiainak.

A vázolt családi és örökösödési rend határozta meg a tanyarendszer kialakulását. Az előbbieken a tanyatelepülés első fázisát, magát az első tanyák keletkezését vizsgáltuk; a családi szervezet és örökösödési rend szemügyrevétele után tovább kísérhetjük az egész tanyarendszer kialakulását.

A keletkezés idejében ez volt a helyzet: a gazda a házban, fiúk, eselések kinn a tanyán. A fiúk nősülésével nem történt változás, legfeljebb annyi, hogy nem tartottak tovább tanyást, hanem az új asszony is kiment a tanyára. Ha két-három-négy feleséges fiú nem fér egy tanyán, építettek második, harmadik tanyát. De nem volt ritka eset, hogy három böleső is volt egy tanyán. Amellett azonban, hogy a fiatalok voltak kinn, az öreg gazda irányította a munkát, egyáltalán ő volt a gazda. Ilyen körülmények között az apai hatalom alatt álló nős fiú helyzete a termelési és fogyasztási üzem elkülönözése szempontjából a következő volt: a tanyán úgy szerepelt, mint segítő, a termelési üzem tehát, amelyből keresete eredt, a tanya volt. Kinn is lakott feleségestől. Azt azonban, hogy mindenestől kinn lett volna, korántsem mondhatnók. A feleség menyasszonyi bútorra, ünneplő ruhájuk stb. otthon volt a házban. Azt mondhatjuk tehát, hogy bár kint lakott a fiatal gazda a tanyán; háztartása — részlegesen, ugyanúgy mondhatnók, jelképesen otthon maradt a házban. Egyébként is azonban az lévén a helyzet, hogy az öreg gazda apai hatalma alatt a háztartás és a termelési üzem egymástól elkülönözve egységes maradt, lényeges változás nem állott be a fiak megnősülésével. Egy vonatkozásban azonban úgy szerepelt a fiak megnősülése, mint a tanyák szaporodásának, illetve keletkezésének oka. Ott ugyanis, ahol

nem volt annyi föld, hogy tanyást fogadjanak az építendő tanyaiba, fiú pedig nem volt, csak egy, csak a fiú megnősülésével lett, aki kimenjen a tanyára, tehát csak akkor lett meg a tanyaépítésnek a lehetősége.

Igy állván a helyzet, az öreg gazda nyugalombavonulása, illetve halála számos nevezetes következéssel járt a tanyarendszer kialakulására nézve. Tényleg nem sokat változott a helyzet. Akik a tanyán voltak, a fiatalok, azok továbbra is ottmaradtak. Azonban elvi szempontból lényeges változás állott be: először is önjogú gazdákká lettek; esetleg, sőt igen gyakran, abban a tanyában maradtak, amelyben eddig is voltak, de most, mint önálló gazdák. Sok esetben ez az önállósá válni azzal a külső cselekménnyel járt, hogy akik eddig egy tanyában laktak ketten-hárman, most külön-külön saját tanyájukba költöztek. A közös termelési üzemi tehát annyi felé oszlott, ahány fiú volt. A termelési és fogyasztási üzemi szétválásával a háztartásban is lényeges változás állott be. Nevezetesen a ház: ami eddig közös volt, az, ha a gondviselő lett, egynek a háztartásává lett. Ez azonban csak jog szerint történt így: mikor a gondviselő megkapta és megtartotta a házat, itt, mint testvérnél, csak úgy szállásuk volt a tanyaiaknak, mint apjuk életében és maradhatott részleges háztartásuk továbbra is a régi helyén. Idejártak be a tanyáról igen sűrűn, itt töltötték rendszeren az ünnepet, itt tartották a keresztelőt (szülni hazajött az asszony), innen temették gyermekeiket stb. Abban az esetben, ha a testvérek közösen örökölték a házat, rendszeren eladták, de megtörtént, hogy közösen megtartották és mindnyájan idejártak haza a tanyáról. Ha azonban eladták a házat és az árán osztozkodtak, a közös jelképes háztartás megszűnt. Ilyformán a tanyán lakókra nézve az lett a helyzet, hogy háztartásuknak, mely eddig is csak részlegesen volt a városban, nem lett helye: nem volt házuk.

Az itt előadottak a tanyatelepülés egy második fázisára vonatkoznak és itt most nevezetes eltolódást észlelhetünk a kiindulástól. A tanyaépítés úgy indult, mint lehető teljes differenciálódás: gazda otthon, fiúk, béresek kinnt a tanyán. Azonban átmenve a következő fázisra, a következő nemzedékre, egészen más képet mutat a dolog. A fiúk már a tanyán nőttek fel, nősülésük után is a tanyán laktak, önállóságra jutván, apjuktól is tanyát kaptak, tehát továbbra is kinnt kellett lakniuk. A tanyát építő gazdát a termelési kényszerűség indította arra, hogy tanyát építsen, maga nem is ment ki lakni; fiát ellenben családi és vagyoni okok kényszerítették a tanyán való kinlakásra. Természetesen az, ami az apára nézve, mint mezőgazda-

sági kényszerűség fennállott, az a fiúnál is meg van, most már, mivel úgyis kinn lakott, mint termelési előny. Innen van az, hogy akik házat és földet kaptak tanya nélkül, eladták a házat és tanyát építettek a földjükre.

Ami itt egyik nemzedékről a másikra történt, az törésszerű átmenet volt. Csakugyan voltak olyan gazdák, akik önálló gazdává lévén, nem maradtak kinn a tanyán, hanem tanyást fogadtak, maguk pedig házat vettek, vagy a feleségük révén kaptak és a városban laktak. Ez azonban kezdetben is ritka eset volt, később pedig teljesen megszűnt. Lényeg az, hogy a tanyatelepülés második fázisában nemcsak vagyoni és családi alárendeltségben, — cselédek és gyermekek — hanem önálló gazdák is laktak a tanyán. Arról azonban szó sem volt, hogy végkép és mindenestül kinn laktak volna. Először is a háztartás csak annyiban volt kinnt, amennyiben a mindennapi megéléshez elengedhetetlen volt. Példásan mutatja ezt az a körülmény, hogy minden tanyában csak egy szoba volt. „Nagy ház“, „tiszta ház“, ami minden gazda házában meg volt és meg van, nem volt tanyán és ezek, ha tanyán lakott is a gazda, a városban voltak testvérnél, sógornál. Ezért nevezem ezeket a városban való bútör- és ruhadarabokat jelképes háztartásnak. Mintegy horgonya volt ez a tanyai embernek, annak jeléül, hogy nem végérvényesen lakik a tanyán. Valóban mire felnőttek és a gazda kezdett öregedni, okvetlenül házat vett a városban és hazament lakni. Olyan eset is volt, hogy földet adtak el és annak árán vettek házat. Itt jelenik meg a családi differenciálódás, azonban kifejlett alakjában később találjuk és vehetjük vizsgálat alá.

A tanyarendszer kialakulásának vázolt folyamatát időbe helyezve, ezt a képet nyerjük. Az első tanyák keletkezése körülbelül a 18. század második felében történik. Magának a rendszernek a kialakulása a 19. század első felében. A 19. század közepéről már írások nyújtanak képet a tanyák állapotáról. 1861-ben⁶ 1039 tanyatelek volt, e telkeknek felén volt tanya, tehát mintegy 500. Ezek közül 125 volt olyan, amelynek lakója nem bírt saját házzal a városban, hanem rokonához járt, tehát ennyi volt a családi differenciálódás esete. A többi tanyához ház tartozott, vagy fordítva, a többi tanya házhoz tartozott. A házak száma ugyanebben az időben 3446. Farmszerű, tehát a várostól független, differenciálatlan termelési, fogyasztási üzemi, nem volt egy sem.

Jogi és gazdasági természetű változások hatása a tanya-

⁶ Volt úrbéri birtokosok telekkönyve sorozat szerint 1861. Makó város mérnöki hivatala.

rendszerre. A 19. század második felének elején olyan változások történtek, melyek jelentős hatással jártak a tanyarendszer további fejlődésére. Ezek a legelők felosztása, az örökösödési rend és családi szervezet megváltozása. (A jobbágyság megszűnésének itt jelentős szerepe nincs.)

1. Mint már említettem, azok a szántóföldek, melyre a tanyák épültek: a Tanyaföldek 10–25 kilométerre feküdtek a várostól. E sávon belül és kívül legelők terültek el. A tanyaföldeken belül, mintegy öt kilométer körzetben már régen, talán a tanyaföldek kiosztásával együtt de mindenesetre hamarosan utána és kétségtelenül 1805 előtt⁷ úgynevezett Ugarföldeket osztottak ki. Minden sessió (46 kh) tanyaföld után 8 kh-t. Ez ugarföldek jog szerint hozzá tartoztak a tanyaföldekhez és azoktól nem lehetett elválasztani jó ideig. A felszabadulás 1865-ben történt, ettől az időtől fogva lehetett külön eladni, venni, örökölni. Ugyancsak e tájon 1861–62-ben történt a külső és belső legelők felosztása. A belső legelőktől minden ház és tanya után adtak 1 és $\frac{1}{2}$ kh-t. Ezt járandóságnak nevezték és ezután a volt belső legelőket ma Járandónak hívják. A külső legelők-ből — ma is Pusztának hívják — minden sessió tanyaföld után 12 kis hold volt a járandóság.

2. E földosztásokkal egyidőbe esik az öröklési rend megváltozása is. 1865-től fogva a lányok is részt vettek az öröklésben, legalább is a köteles rész erejéig. A hagyományokhoz való ragaszkodásképen azt a különbséget még jó ideig megtartották a fiúk javára, amit a lányok köteles rész joga megengedett.

3. A tanyarendszer fejlődésére nézve azonban legnagyobb jelentőségű volt a családi szervezet bomlása, illetőleg átalakulása. Az átalakulás már a század közepén megindult és hamarosan teljesen végbement. A 70-es években már alig volt „familiaris” család.

Meg kell jegyeznünk, hogy alapokig ható változást egyik sem jelentett. Inkább úgy szerepelnek, mint amelyek elhárítják az akadályokat a tanyarendszer már megindult kifejlődése útjából. Eme okok hatásai rendre a következők voltak:

1. Az ugarföldek felszabadulása és a legelők felosztása mindenekelőtt a tanyák szaporodását idézte elő. Az Ugar és Pusztta földjeire a már megrajzolt folyamatnak megfelelően „emancipált” fiaiknak építettek tanyát a tanyásgazdák. De emellett a Járandóban is egy új tanyatelepülési folyamat indult meg. E földeket házas zselléreknek is adták; egy házhoz 1 és $\frac{1}{2}$ holdat. Maga az a körülmény, hogy zsellér kapott földet, elősegítette gyarapodásukat — (ne feledjük el, hogy e földek a

⁷ Mappa Pascuum Internorum... 1805. Makó város mérnöki hivatala.

legjobb hagymatermők és a hagymatermesztés ép ez időben lendült fel) — de ezen kívül a föld apróbb részekre osztása lehetővé tette igyekvő zselléreknek a földszerzést és vele a fokozatos gyarapodást. Hagymatermesztésből és kofálgodásból gyarapodó zsellérek mind nagyobb és nagyobb darab földet szereztek és hamarosan tanyát építettek reá. Ide ép úgy, mint a tanyaföldeknel láttuk, kiküldték fiaikat, akik közül egy, esetleg kettő kiházásítása után is kinn lakott. Nem arról van itt szó, hogy kisebb darab földre is építettek tanyát, mert hagymatermesztésből itt is meg lehet élni: egyetlenegy „céhbeli“ hagymás sem lakott kinn és nem lakik kinn a tanyán.

2. Az öröklési rend változása szintén a földek nagyobb osztódását, de egyben más csoportosulását vonta maga után. Ilyen újabb csoportosulás folytán előállott olyan eset is, hogy a feleség gondviselő lévén az apjánál, házat kapott, viszont férje tanyát örökölt, így házuk is, tanyájuk is lett egyszerre. Ilyen azonban nem sok volt.

3. A tanyarendszer kifejlődésére legnagyobb hatása volt a családi szervezet átalakulásának; amíg korábban a vagyon szétosztása az öreggazda nyugalombavonulásával történt, az most a kiházásítással megesett, sőt tulajdonképpen csak ettől fogva beszélhetünk kiházásításról. Ez a körülmény azzal a nevezetes következménnyel járt, hogy a kiházásított fiúk nem maradtak egy tanyában testvéreikkel és apjukkal, hanem építéniök, vagy bérelniök kellett másikat. Ez nyilvánvalóan ugyanaz az eset, ami régebben az öreggazda nyugalombavonulásával történt; mégis elvi szempontból azzal a lényeges változással jár a fiúknak korábbi önállósodása, hogy több lett a házatlan tanya. Ugyanis míg eddig a tanyánlakó fiú csak kisegítő volt a közös, illetve az apa termelési üzemében és ezért háztartása közös háztartás volt, most termelési üzeme önálló lett és háztartása is kiszakadt a közösből. Azonban itt is előállott az a helyzet, hogy t. i. a fiú jelképes háztartása maradt tovább is az apjánál és idejárt haza a tanyáról.

Az említett okok hatásaképen tehát nem állott be lényeges változás a tanyarendszer fejlődésében, annyi azonban történt, hogy ami kialakulóban volt, az teljesen kialakult. Nevezetesen a fogyasztási és termelési üzem elkülönözése jutott egy biztosabb állomáshoz. A familiaris szervezet idejében a differenciálódást egy egyén oldotta meg. Az a körülmény azonban, hogy a fiúk nősülésük után is a családban maradtak és tovább is gyermekeknek tekintettek: egy elintézetlen vagy csak részben elintézett kérdést jelentett. A 19. század második felében történt fejlődés folyamán ez a kérdés is elintéződött olyanfor-

mán, hogy a családonként való differenciálódás szilárdabb alakot öltött: fiatal korában kiinn lakik a gazda is a tanyán, mindaddig, míg családjai fel nem nőnek, ekkor házat vesz, továbbra is kiinnmarad ugyan a tanyán, de ő maga, felesége, eladó lánya és legényfiai sűrűbben hazajárnak. Mindaddig tart ez így, míg lányait férjhez nem adta és fiait meg nem nősíti. Ekkor a földet, tanyát a gyermekeire bízva, maga hazajön lakni, nyugalomba vonul. Rendesen 50—60 éves ekkor.

Látnivaló, hogy a különböző állapotok, melyekben a ház és a tanya viszonya különböző (majdnem teljes kiinnlakás; városban is, tanyán is; csak a városban) egy folyamatnak különböző állomásai. Ezeken az állomásokon rendes körülmények között végigmegy minden tanyásgazda, különös mellékkörülmények csak alakítják a folyamatot: pl. ahol sok a gyermek, sokáig kiinn lakik a gazda a tanyán, ahol nincs gyermek, ott csak fiatalkorában. Van aztán eset arra is, hogy a rendes folyamat nem megy végbe, különböző okok miatt megakad. Leggyakoribb ok, hogy nagyon kevés a föld és nem képes házat venni az illető: ez az oka annak, hogy farmszerű tanyák keletkeznek, amelyeknek megszűnt a várossal minden egyéni kapcsolata. Viszont arra is van példa, hogy az anyagi tehetőség meg volna ahhoz, hogy házat vegyen, azonban egyéni vonzalma oly erős a tanyai élet iránt, hogy holtig kiinn marad. Kívül esnek a tipikus folyamaton a nagyobb birtokú gazdák, ezek hasonlóan a tanyátépítő nemzedékhez, eselédet, tanyást tartanak, maguk pedig csak ki-ki járnak a városból, ha valamelyik egész fiatal korában kiinn is lakik, nősülésével végkép a városba költözik. Ez az eset az, amelyet egyéni differenciálódásnak neveztem, ugyanis egy egyénre vonatkozóan csak termelési üzem a tanya és csak háztartás a ház, szemben az előbbivel, a családi differenciálódás esetével.

Meg kell itt még emlékeznünk a bérbeadott tanyákról és azokról, akik bérbeadják. Hogy kik veszik bérbe, azt láttuk: kiházásított fiúk. Bérbeadják tanyájukat mindenekelőtt olyan nyugalombavonult gazdák, akiknek sok földjük van, családjaiknak már adtak egy-egy darabot, de nem akarván őket konvenciával terhelni, megtartottak maguknak egy részt, hogy annak jövedelméből éljenek. Bérbeadják továbbá olyanok, akiknek szintén sok földjük van és nem gazdálkodnak, vagy azért, mert valami szövethozó, egyesületi hivatalt vállaltak, vagy azért, mert a földjáradékból is megélnek. Hasonló az eset a családtalanoknál s végül haszonbérbe adják tanyájukat olyanok, akik maguk nem földművelők, hanem vagy tőkebefektetésként vetnek földet, vagy pedig örökölték.

A tanyatelepülés mai állapota és fejlődési iránya. Makó határában 1989 tanya van.* A határ kiterjedése 46709 kh, ebből szántó 36462 hold. A lakosok száma 37147, ebből külterületi 7124 (1920). Legsűrűbben vannak a tanyák a tanyaföldön, ezután jön Pusztá, Ugar, Járandó. A minőségi megoszlás pontos számszerű bemutatása lehetetlen. Csak gondos és körültekintő becsléssel nyújthatunk képet a helyzetről: a típus, az esetek túlnyomó többsége a családi differenciálódás (1400—1500). Nagyon kis rész az egyéni differenciálódású, a többi farmszerű tanya. (400—500.)"

Ami a kifejlődési irányt illeti, arra nézve mindenekelőtt a parasztság urbanizálódását kell tekintetbe venni. A tanyánvaló kinnlakás mindig kényszerűségből történt, ma csak súlyosabban érződik a kényszer, aminek két irányú hatása van: aki csak teheti, a városban lakik — szaporodnak az egyéni differenciálódás esetei, — aki pedig nem teheti, az a várost igyekszik kivinni: a háztartást is teljesen kinn rendezi be; szaporodnak a farmrendszerű tanyák. Mihelyt mód nyílik rá, ezek is azonnal beköltöznek a városba. Ez a folyamat nem most kezdődik,

* Magy. kir. Földművelésügyi Min. Tanyakirendeltségének (Hódmezővásárhely) nyilvántartása.

" E becslésben segítségemre voltak: id. Erdei Ferenc, Bartal János és több makai gazda. Közvetlen statisztikai felvétel nincs. Az általános népszámláláskor megejtett felvétel csak ennyit: bel- és külterületi lakosság. Ez a két szám pedig a mi szempontunkból nem mond semmit, még ha a legkövetkezetesebb eljárás eredménye is, legfeljebb azt mutatja, hogy évenként tényleg hány ember él községétől elszigetelve. Valójában ezt sem mutatja líven, mert a felvétel folyamán semmi következetesség sincs abban, hogy kit vesznek fel tanyainak és kit városinak. A közvetett módok sem vezetnek eredményre. Felhasználhatók lennének a telekkönyvek, de csak a térképpel egybevetve: innen megállapítható lenne, hogy hány tanyatulajdonosnak van háza, illetve hány tanya tartozik a házhoz. Ez a szám más lenne természetesen, ha csak az aktív földművelőket vennénk fel; ezek között sokkal kevesebb az olyan, akinek háza és tanyája van egyszerre. Ilyen kimutatás nagyon szépen példázna, mennyire tartozik össze a ház és tanya, de mégsem használható, mert sok olyan gazda van, aki a földjét átírattja a fiaira, de a házat még nem. És egyáltalán a házasselek külön-külön tulajdona (egyiké a ház, másiké a tanya) illuzóriussá tenné az eredményt.

Közvetlen statisztikai felvétel megejtésének is nehézségei vannak már elméleti szempontból is, nem beszélve a végrehajtásról. Nevezetesen a felvételi ismerv tisztázása egy cseppet sem könnyű: hogy a tanya tulajdonosa vagy birtokosa legyen-e. Ha a tulajdonos, akkor részint felvételnek a városban lakó nyugalomba vonult gazdák, részint nem, aszerint, hogy átíratják-e már gyermekeikre a földet. Ha a birtokos, akkor mindenképp kimaradnak a városban lakó nyugalomba vonult gazdák. Eltekintve attól, hogy a birtokos megállapítása, részes konvenciók művelésnél nem is könnyű. Legcélravezetőbb megoldás: felvételi egység a tanya és ismerv a tanya lakója. Erre a tanyalakóra vetítve az egész komplexumot, ilyen szempontok merülnek fel: a tanyalakó milyen jogon bírja a tanyát, (tulajdonos, bérlő, tanyás stb.), ha a tulajdonos, van-e háza, mennyi időt tölt el benne és mit tart otthon? Ha nem tulajdonos, kié a tanya stb.

csak most is tart és eztán is tart még; tanyai iskolák, körök, központok egyrészt elősegítik, másrészt ennek okozatai. A tanyaközpontok jelentősége (van két-három egész kicsiny) nagyon alárendelt, az egész határ annyira hozzátartozik lakóival együtt a városhoz, annyira sűrű a közlekedés, hogy előreláthatóan nem is jutnak jelentőséghez sohasem. A várostól 25—28 kilométerre fekvő részekén is, amely pedig két-három kilométerre esik egyes falvaktól, úgy beszélnek a városról, mint „otthonról” és sűrűbben járnak Makóra, mint Királyhegyesre, Pitvarosra, Csanádalbertire, vagy Kopáncsra, bár 5—10 annyi az oda- és visszajutás útja és ideje.

A tanya konkrét tényeinek összehasonlítása, tehát absztrakt összefüggések keresése és a tények egymásrakövetkezésében megállapítható okozatosság, tehát az érvényesülő törvényszerűség kutatása sokkal keesegtetőbb, mint bármely más szempontú vizsgálódás. Azonban anyag hiján (történeti és leíró munka) erről le kell mondanunk. Bár felhasználhatók lennének a különböző településtani munkák és termeléstechnikai dolgozatok, azonban így is kevés az anyag ahhoz, hogy általános összefüggéseket keressünk.

4.

Az értékelő vizsgálódás nemcsak azért fontos, mert ezzel lesz teljes a kép, amit a tanyáról alkothatunk s ezzel nyernek súlyt az egyes jelenségek, hanem azért is, mert tanyapolitika csak kellően megalapozott értéktanra építhető.

Ha gazdasági jelenségnek fogjuk fel a tanyát, az értékelés első szempontjaként a gazdasági kínálkozik. Ez is azonban kétfelé válik: egyrészt termelésről, másrészt fogyasztásról lehet szó. A termelés és fogyasztás feltételezve egymást, ha csak a termelést tartjuk is gazdaságilag lényegesnek, feltételét, a fogyasztást is vizsgálni kell.

Mivel általában az összes tanyákat farmoknak képzelik és kíváltk ha értékelik, csak ezt tartják szem előtt, a farmokat vizsgáljuk először. A termelés szempontjából az itt a kérdés: a farmrendszer jobb-e más termelési rendszereknél, nevezetesen a falu- és tanyarendszernél. Első pillanatra úgy tetszik, hogy jobb, hiszen a termelés helyén lakik állandóan a termelő, tehát több időt és munkát szentelhet mesterségének, megtakarítván rengeteg utazást, szállítást. Ez igaz és valóban jobb lenne a farmrendszer — tisztán csak a termelés szempontjából — ha egyenlő képességű és tudású emberek állnának munkába itt és a falu- vagy tanyarendszerű termelésnél. Csakhogy éppen ez az egyenlő feltétel hiányzik. Eredményes termelésre csak okoszerű eljárások vezetnek, ezek az eljárások pedig bizonyos fokú

természettudományi műveltséget feltételeznek. Viszont olyan fokú természettudományi műveltség, amely az okszerű növénytermesztéshez és állattenyésztéshez megkívántatik, feltételezi az értelmének másirányú kiművelését is. Ezt megadni csak iskola képes. A farmon pedig az iskolázás olyan kérdés, hogy ha körülbelül úgy akarnánk megoldani, mint faluban vagy városban van (külön osztályok, egy kilométernél messzebből ne járjon a gyerek) akkor többbe kerülne, mint összes más nevelést és tudományt szolgáló intézményeink együttvéve. Ez csak az iskola. Az iskolántúli holtig való tanulás pedig csak intenzív társas érintkezés által tartható fenn: ez pedig a farmlakó számára ünnepi esemény. Itt a termelés maximumát tartottuk szem előtt és arra az eredményre jutottunk, hogy ezt a farmrendszer mellett kevésbé lehet elérni, mint falu- vagy tanya-rendszerénél. Relatív is úgy áll a helyzet, hogy a tanya- és falurendszeri termelés eredményesebb, mint a farmrendszerű, noha ennek bizonyos kézzelfogható könnyebbségei vannak. Makón ha valakinek rendetlen és ósdi termelési módszerét akarják jellemezni, azt mondják, hogy ez amolyan „tanyai gazdálkodás”. És ezzel a holtig tanyán lakó pusztai „farmerekre” céloznak.

A gazdasági értékelés másik oldala a fogyasztás szempontjából való mérlegelés. Ha értékesnek tartjuk a termelés fokozását, értékesnek kell elismernünk a fogyasztás mennyiségi és minőségi emelést is. Erről az oldalról még inkább alól marad a farm. Egyrészt a farmlakó absolute kevesebbet fogyaszt, mint a falusi vagy városbeli, másfelől szükségletének egyrészét a csereforgalom kizárásával elégíti ki és ezzel elrugja magát a munkamegosztás előnyeit, amelyek pedig lehetővé tették kultúránk kifejlődését. A paraszt általában keveset fogyaszt és általában kevésbé kapcsolódik bele a forgalomba, de ez a farmlakonál még fokozódik. Ez áll mennyiségileg és minőségileg egyaránt. Kevesebb és rosszabb ruhát használ, egész nyáron mezítláb és alsóban jár, kevesebb bútort tart stb., bizonyos javakat pedig egyáltalában nem használ. Az apróbb használati és termelési javakat saját maga kénytelen előállítani, természetesen tökéletlenül. Ezek mind a farm-állapot járulécai.

Ime tisztán gazdasági szempontból is elmarad a farm a tanyától és falutól. De akár elmarad, akár nem, felmerül a kérdés, hogy a gazdasági értékelés lehet-e végső egy termelési rendszer felett, amely egyuttal települési rendszer is, tehát a termelő emberek összes életviszonyaiban érdekelve van. Tehát lehet-e gazdasági szempontból felelőtlenség az értékítéletet

mondani a tanya vagy farm felett! Ha igen, akkor úgy kellene berendeznünk a világot, hogy a gyermekeket 20 esztendőskorukra kiképeznők jó földművelővé, vagy jó bányásszá és kitelepítőnek holtig a termelő helyére. A földművelőt a pusztára, a bányászt a bányába, hogy termeljen amennyit csak tud.

A gazdasági értékek közvetett értékek, előttük vagy felettük abszolút értékek állanak és ezek ítélete a végső. A végső értékek szempontjából való megítélés, ha a kulturát közvetlen értékek rendszerének tekintjük, kulturális értékelésnek is nevezethetjük. Ebből a szempontból aztán végérvényesen alul marad a farm. Kulturélet csak iskolák mellett képzelhető el; hogy ez milyen nehézségekkel jár, azt már láttuk. Nemkülönben az állandó társas érintkezés szintén feltétele az emberi életnek, ez pedig a farmlakónak ismét hiányzik. Tényleg: akinek van annyi jövedelme, hogy abból kultúrember módjára megélhet, az nem él a farmon, még ha földművelő is. A paraszt itt is általában alárendelt és szereptelen más osztályokkal szemben, még a megfelelő proletár és kispolgári rétegek mellett is lemarad, de fokozott ez a farmlakóknál. A kulturális alulmaradás különben híven tükröződik mind a termelés, mind a fogyasztás viszonyában.

Ez az értékítélet azonban csak akkor áll, ha a kulturát normative kiterjesszük minden emberre és az abszolút értékek mértéket alkalmazzuk osztályra való tekintet nélkül minden emberre, mert az az értékelés, hogy bizonyos embereknek csak annyira van szüksége, amennyi ép elég élete fenntartásához és munkája végzéséhez, a farmrendszert csak glorifikálhatja. Ez a szempont azonban annyira nem komoly, hogy akik vallják, nyíltan és világosan sohasem hangoztatják.

Két okát adtam annak, hogy a farm alatta marad a tanya és falurendszernek: az iskolázás lehetetlensége és a társas elszigeteltség. Szinte ajánlja magát az ellenvetés: ezeken a közlekedés megjavításával segíteni lehetne. Hogy azonban olyanná fejlesztessenek a közlekedési eszközök és utak, hogy zavartalan és könnyű közlekedést biztosítsanak, annak első sorban is gazdasági tekintetek állják útját. Egyszerűen nem éri meg — most csak gazdasági értékeket állítva szembe — azt az óriási befektetést és áldozatot az utak kiépítése, amit, mint előnyt jelentene. Ha pedig kulturértékeket állítunk szembe gazdaságival, akkor úgy alakul a helyzet, hogy más úton kevesebb gazdasági érték feláldozásával több kulturérték számára nyílik érvényesülés. Más oldalról pedig akármilyen tökéletes közlekedési hálózat sem pótolhatja az együttlakást. Nem is beszélve arról, hogy a közlekedés javulása sok dologban nem változtatna semmit (vízvezeték, villany stb.).

Végeredményben tehát minden vonalon alul marad a farmrendszer. Ez azonban nem jelelti azt, hogy most már a falurendszer tökéletes. Az iskolázás nagyobb lehetősége és állandó társas érintkezés mind elősegítik a földművelői szaktudás megszerzését, másfelől pedig lehetővé teszik az általános kulturéletbe való bekapcsolódást in abstracto (látni fogjuk, hogy in concreto miért nem). Azonban termelési szempontból tisztán hátrány az a sok utazás, sok szállítás: pl. takarmánybehordás, trágyakiszállítás, naponként való hazajárás a szántóföldről, ezt azonban ellensúlyozhatja az említett körülmény, a falusi földművelő könnyebben tökéletesbítheti szaktudását, tehát eredményesebben termelhet. Tiszta tehertétel azonban az, hogy a faluban differenciálatlanul együtt van a termelési és fogyasztási üzem. E tétel a farm számláját is terheli. Térben így fest a differenciálatlanság: télen a lakóház egyuttal csirketeleltető hely, pék-, szíjgyártó- és bognár-műhely, nyáron pedig egyuttal udvar, istálló és konyha; az ereszalja: raktár és veranda stb. Időben pedig: a férfiak egyik félórán az állatokat tisztítja, a másokban eszik, azután jószágot etet és mondjuk, bemegy a szobába olvasni. Természetesen ezt ugyanabban a ruhában. Az asszony hasonlóképp: ugyanazon ruhában, esetleg kézmosás nélkül (örökös öltözés, vetkőzés, mosakodás lehetetlen) süti a kenyeret, ajnározza a csirkét, szoptatja a gyereket, tehenet fej és maga is eszik, vagy megáll beszélgetni. A paraszt életét általában dominálja a termelés (ez az ő passzív hatalmi helyzetének a lényege), de a differenciálatlanság percenként és lépésenként a termelési munka nyüggébe köti a többi cselekvéseit is: a gazdaságtan nyelvén szólva, a fogyasztást. Ha egy egyénről van szó, ennek minden percét betölti a termelő munka, családnál már egy-két tag felszabadul (cseléd persze még „jobb“), de itt is alig beszélhetünk egészen szabad, bármire felhasználható időről, még kevésbé helyről, amely ne lenne a termelő munka helye. Egy szóval falusi paraszt portán, mely differenciálatlan termelési és fogyasztási üzem, lehetetlen az emberi kulturélet. Ha egy művelt ember mezei termelésbe fog, vagy egy földművelő valami úton magasabb műveltségre tesz szert, első dolga, hogy a ház telkét szigorúan két részre osztja, lakóházra és termelési üzemre, vagy pedig a tanyára viszi ki a termelési üzemet, illetve hazahozza városba, faluba a háztartást. És itt kerül a tanya a falu és farm fölé.

A két tárgyalt termelési rendszer előnyeit azok hátrányai nélkül egyesíti magában a tanyarendszer, amennyiben csak ugyan tanya. A korlátozásokat láttuk. Termelési és fogyasztási üzem elkülönült. Termelési üzem kiinn a termőföldön, nincs

felesleges szállítás, helyben terem a takarmány, helyben marad a trágya, eszközök, gépek kéznél vannak stb. Másfelől pedig a városban vagy faluban a háztartás. Iskoláztatás nem ütközik nehézségekbe, állandó társas érintkezés folytán nem kapcsolódik ki a földművelő a kultúra fejlődéséből. A termelési tevékenység független más irányú cselekvésektől, ezzel meg van feltétele a kulturéletre való felemelkedésnek.

A tanyának nevezett jelenségek azonban csak kis részben, vagy egyáltalán nem ilyenek. Az egyéni differenciálódású tanya a gazdára nézve ilyen, de ez ép azon az áron lehető, hogy eselédjeit, tanyását farmállapotba taszítja, tehát az ilyen tanya csak a gazdára nézve tanya egészen, a eselédnek farm és jelenti mindazt, amit a farm jelent megszorozva azzal, hogy eselédek. A családi differenciálódású tanya pedig egészen senkire nézve sem tanya. A tanyán lakó aktív fiatal földművelők majdnem farmállapotban élnek azzal a különbséggel, hogy sűrűbben hazajárnak és fiaikat a városból járatják iskolába és maguknak is „otthon” a város, mely háztartásuknak egy részét is magában foglalja. De végképen csak akkor mennek haza, ha már pályájuk nagy részét megfutották.

Százszázalékos tanyarendszer ez volna: fogyasztási üzemek, lakóházak benn a városban és csak lakóházak; termelési üzemek, tanya kinn a termőföldön, amelyekben állandóan senki sem lakik, hanem naponként ki-kijárnak a munkára.

Ilyen tanyarendszer azonban elképzelhetetlen individualista berendezkedés mellett. Ehhez szervezet kell. Itt aztán szerephez juthatnak a tanyaközpontok, de nem mint lakóház-, hanem mint termelési központok.

Ez értéken. A politikának, mint a helyes eszközök tudományának feladata azon eszközök keresése, amelyek legegyszerűbben vezetnek az értékes állapothoz. Az a politika mely ilyen kiindulású, szükségképpen idealista (realista politika contradictio in adiecto), de nem szükségképpen forradalmi. Bizonyos, hogy ebből az irányból soha nem indulnak ki forradalmi erők, de ha más irányban forradalomszerű változás történik, akkor itt is esedékes ilyen változtatás, kivált, ha a szervezetet juttatja előtérbe. A jövő politikája azonban nem lehet olyan vak, hogy mindig csupán pillanatnyilag elkerülhetetlen változtatásra hajlandó és ezzel úgy összekuszálja a dolgokat, hogy a forradalmi változást elkerülhetetlenné teszi. Célkitűzése csak is az lehet, hogy radikális változtatást forradalom nélkül végezzen el.

X 243692